

СТАРАТА КНИЖОВНА ТРАДИЦИЯ И ЕЗИКОВО-ПРАВОПИСНИТЕ МОДЕЛИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Диана ИВАНОВА (Пловдив)

За историята на българския книжовен език* особено важен е онзи преходен период между Средновековието и Новото време, когато, без да секва връзката с предходната писмена традиция, се поставя началото на новобългарските книжовни прояви (в родната лингвисториграфия той е наричан по различен начин: „ранен новобългарски период“ (Цонев 1894; Велчева 1966), „предвъзрожденски период“ (Дьомина 1983; Първев 1981), „междинен период“ (Първев 1983). Задълбочените изследвания върху книжнината от този период показват пътищата и източниците на усвояване на предходната традиция, като се изтъква ролята на дамаскинската литература в този процес (вж. Велчева 1966, 1990, 2001; Дьомина 1966, 1983; Василев 1980, 1984а, 1984б и др.). Дамаскинарските школи стават проводници на старата книжовна традиция в различните ѝ варианти. Архаичните дамаскини пазят старобългарските, а новобългарските — търновско-ресавските, отчасти църковнославянските. Отделно е и влиянието, което идва от печатните църковнославянски книги.

Езикът на новобългарските дамаскини се определя като резултат от взаимодействието на традиционния книжовен език (в неговия по-късен облик — ресавско-търновската правописна редакция на късния старобългарски език, XIII—XIV в.) и особен народно-разговорен идиом от XVII в., представящ диалектно койне в района на Централния Балкан (Дьомина 1985: 190; 260). Тази формация — *книжовен език на народна основа* (термин на Е. Дьомина) играе активна роля върху градивните книжовноезикови процеси в Ранното възраждане. Дамаскините дават демократичната насока, показват един от възможните пътища на бъдещото книжовноезиково

* Докладът представлява част от проекта „Национальноезиковата програма през Българското възраждане. Нови прочити“ към Фонд „Научни изследвания“ на ПУ „Паисий Хилендарски“ (2009–2010 г.)

строителство, но същевременно пренасят и старата традиция. Техният език изиграва определена роля при изграждане нормата на книжовния език през националната епоха, особено в началната ѝ фаза, чрез дамаскините се усвояват принципите на етимологичния правопис и наследената старобългарска книжовна лексика.

Но освен по този път усвояването на книжовната традиция през Възраждането става и по друг канал — от публикуването на изследвания върху чертите на старобългарския книжовен език, както и на самите старобългарски текстове, възрожденската ни интелигенция се запознава с книжовните школи от Средновековието, с творчеството на отделни книжовници и с техния книжовен идиом (Мирчева 1999/2000) и тази писменост се превръща в образец, отделни нейни елементи се използват в езиково-правописните им модели.

И макар че по въпроса за езиково-правописните модели има значителна по обем литература и връзката им с традицията многократно е изтъквана и подробно анализирана (тук ще отбележим само основните трудове — вж. Андрейчин 1977; Русинов 1980, 1981; История 1989 и др.)¹, в настоящата публикация се добавят някои допълнителни щрихи към тази проблематика.

Започнатата от дамаскинарите и продължена от Паисий Хилендарски тенденция на издигане на говоримия език за книжовни цели се приема и утвърждава от Софроний Врачански. Неговите книжовни занимания започват с преписване на стари книги и ръкописи, наброяващи стотици страници (Ангелов 1957, Русинов 1975). Това са били книги от три езикови типа: 1. книги на стария български книжовен език с търновско-ресавски правопис; 2. книги на новобългарски книжовен език²; 3. книги с черковно-славянски правопис (вж. Ангелов 1957, Русинов 1975, Караджова 1994, Велчева 2004). И от стария български книжовен език, и от ранния новобългарски книжовен език Софроний опознава традиционния етимологичен правопис и богатата лексика за абстрактни понятия, които използва за интелектуализация на езика. Безспорен авторитет, с делото си

¹ Така например изследователите посочват като унаследена традиция старобългарска лексика, свързана с абстрактни понятия, употреба на някои падежи, строго спазена дистрибуция на именителна и косвена падежна форма при имената от ж.р., етимологична употреба на някои букви, свързани със старобългарската традиция, употреба на надредни знаци, старинни съкращения и др. (История 1981: 20—25).

² През 1765 г. поп Стойко преписва новобългарски сборник, известен в науката като Котленски дамаскин, който се намира в сбирката на П. А. Сирку при библиотеката на Академията на науките в Санкт Петербург. Един от първите му изследователи е Й. Иванов (вж. Иванов 1931).

Софроний оказва силно влияние върху съвременници и следходници в книжовното поле: завещава им традицията, която да облагородява новобългарското писмено слово.

Традициите от балканските книжовни центрове се пренасят и заживяват в българската диаспора на много места. Брашов е едно от тези места, където от векове съществува икономически силна българска колония, която поддържа родния си език и кирилското писмо; градът е средище на продължителни славянобългарски традиции — там още през XVI в. са отпечатвани български книги (Атанасов 1959: 61). Брашовското културно средище се е подхранвало и от богатата традиция, която изселниците от Централния Балкан и Подбалкана (Котел, Жеравна, Елена, Трявна, Търново, Дряново, Троян, Копривщица, Карлово, Калофер, Сливен и т.н.) са носели с градските си говори и с усвоената грамотност в местните книжовни и преписвачески школи. Явно градът е бил привлекателно място с предприемаческия си дух и с културната си атмосфера, защото той е станал спирка за онези българи, чиято цел е била Централна и Западна Европа.

В това културно средоточие в началото на 20-те години на XIX в. се срещат съмишленици, хора с еднакви идеи и амбиции за полезна и родолюбива дейност — издаване на книги, необходими за българската младеж и на „ползу роду“. Не е случаен фактът, че именно в Брашов³ възниква и идеята за филологическо дружество: градът по това време е в пределите на Хабсбургската империя, където има благоприятни условия за културна дейност, вкл. и за книгоиздаване. Сред най-ярките представители на тези новаторски прояви през този период са книжовниците от Брашовския филологически кръг⁴, свързани с европейското образование и с европейските просветителски идеи: Петър Берон, Васил Ненович, Анастас Кипиловски, Иван Селимински, П. Сапунов. В представата за новаторските възгледи⁵ на представителите на Брашовския филологически кръг за

³ Съществуват исторически сведения, че първите бежанци от България са се установили тук през 1392 г. (Атанасов 1959: 61).

⁴ Въпреки че създаденото Филологическо дружество има краткотраен живот (1823—1825)(вж. Генчев и др. 1988: 458), съвместната дейност на книжовниците в Брашов в началото на 20-те години на XIX в. е плодотворна, те продължават връзките и сътрудничеството помежду си, оставят свои последователи и трайни следи в развитието на българския книжовен език.

⁵ За модерното отношение към културната комуникация говори фактът, че авторът на най-старото, открито досега, печатно обявление за предстоящо отпечатване на книга („История на славянските народи и особено на българите“ от 1827 г.) принадлежи на представителя на Брашовския кръг Ан. Кипиловски.

структурата и функционирането на книжовния език като съвременно комуникативно средство и инструмент за развитие на духовната култура се включва и *тяхното отношение към старата книжовна традиция*, която получава ново функционално натоварване в един съвършено различен, съвременен контекст (вж. Иванова 2009).

Подготвяйки книгите си за печат, всеки от тях се сблъсква с проблеми, свързани с дефицита от обработени езикови и изразни средства, търсят източници за обогатяването на книжовния език и ги намират в „*пребогатата майка на нашият език*“. По този повод А. Кипиловски споделя: „Език употребих такъвзи, каквото да сочи кам обработяни на езикат ни, зато и приех много речи от пребогатата майка на нашият език, славенският език, който в крайят на историята в лексикон расположих и ги открих сас простолюдни и турски речи, за да та улесня да можиш совершенно да разумеиш сичко, щото читеш, дето ще та ползова ...“ (Кипиловски 1836, Предговор).

Изследвайки въпроса за приемствеността в българския книжовен език, В. Василев доказва с конкретни факти общото между Евтимиево-ресавския правопис и правописа на архаичните и новобългарските дамаскини (Василев 1980). Прилагайки същата схема, той утвърждава и своята теза, че чрез дамаскините новобългарската книжнина от първите десетилетия на XIX в. (конкретно в Бероновия буквар съкр. РБ) усвоява по-старата писмена традиция (Василев 1984а) и по-конкретно етимологичния правопис. Това се отнася за системата от ударенията и придиханията; правилата за използване на синонимните букви и, ѝ, както и на ижицата v; традиционната употреба на ы; на широко и тясно е, є; на широко и тясно о, о. *Sklo* — з, както и гръцките букви ψ, ξ ♦ запазват традиционната си употреба. Наличието на буквата ц в азбучния състав на РБ също идва по линия на дамаскините (буквата е непозната за по-старата традиция). (Василев 1984: 114—115).

Някои констатации на автора обаче не са съвсем точни, например твърдението, че с „използването на малката носовка Рибният буквар се приближава до черковнославянския правопис“ и че „ятовата гласна се запазва на етимологичното си място“ (с. 114). Примерите показват, че в това отношение П. Берон следва дамаскинската практика, а именно, че знакът на малката носова гласна ъ (с диакритичен знак или без него) означава не [ja], [ʼa], а [jъ] или [ʼъ]⁶ в следните позиции: в членните морфемии при имената от м. р. ед. ч. след мека съгласна, както и в презентните окончания за 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. (I и II спр.): *тиглатъ*, *надѣа сѧ*, *изѧвѧ сѧ*, *встѧватъ*. (Предисловие). Ятовата буква (ѣ) се употребява за озна-

⁶ На този факт обръща внимание и Б. Велчева (вж. Велчева 2001: 66).

чаване на *e*, а якавото произношение се отразява с *á* под ударение: дѣца-та, слѣпецъ, прѣáтель, состоáніе, пáль.

Важен е изводът на В. Василев, че филологическите възгледи на българските дамаскинари се оформят под прякото влияние на средно-българската ръкописна традиция. Само така може да се обясни тяхната езикова грамотност и забележителен филологически усет (Василев 1980: 421). Разбираем е тогава фактът, че българските интелегенти, произхождащи от селища, оформили се като стари книжовни и преписвачески центрове, познават чрез практиката на дамаскинарите среднобългарската традиция и в книжовната си дейност се опират на нея. С оглед на специфичните културно-исторически условия и сложната езикова ситуация в първите две десетилетия на XIX век, свързани с началните стъпки на младата българска литература и с началното формиране на новобългарския книжовен език, интересно е да се проследят особеностите на съществуващата през този период книжнина, свързана с отделни черти, възхождащи към по-стари писмени прояви.

Наблюденията и сравнителният анализ над книжовната продукция на авторите, свързани с Брашовското книжовно средище, показват общи тенденции. Всички те израстват в богатата духовна среда на будните възрожденски селища, където съществуват килийни училища още от XVI—XVII в., поддържа се преписваческа и летописна традиция (вж. Даскалов 1936: 11—17; Недев 1979; Радкова 1983: 272—282, Русинов 1996: 655; Караджова 1994). И може да се предполага, че са усвоявали местната книжовноезикова практика, която по-късно всеки един от тях прилага според собствените си разбирания и личните си предпочитания. Това се вижда от езиковите особености на отделни представители от Брашовския филологически кръг, и най-вече на П. Берон (Русинов, 1974а, Василев 1984), в отделни случаи А. Кипиловски и П. Сапунов (Русинов 1974б, 1978, Иванова 2002), които са били предмет на отделни изследвания, но все още липсва обобщен труд и по-цялостен поглед към първата по рода си заявка за колективно и филологически организирано решаване на важни въпроси в процеса на формиране на българския книжовен език.

Книжовната продукция на посочените книжовници освен с оглед на езика, дава възможност за още един аспект, от който може да се разглежда темата за континуитета в книжовната традиция, а именно графиката и правописа от началото на XIX в. (Иванова 2002). В тази насока в посочените за анализ книги намираме особености, които говорят за незаглъхнали процеси, които идват от образци на старото ръкописно наследство и старопечатната българска книга. В печатните текстове на книжовниците от Брашовския кръг са използвани букви, които отвеждат едновременно и към черковнославянската, и към домашната дамаскинарска традиция,

която пък има опора в търновско-ресавската норма (напр. задължителната употреба на система от надредни и пунктуационни знаци, ударения; използване на гръцки букви в гръцките заемки, правила за употреба на осмично и десетично и, а също и ижица (гръцкия ипсилон), на широко и тясно е, на широко о, омеговидно ѿ и омикронно ѡ, на ѡѣ, ѡ (ук), на краесловни ерове ѣ, ѡ, на з (зяло), на ы, на ятова гласна, на лигатурата ѿ) (Василев 1976). За отбелязване е, че представителите на Брашовския кръг си служат с опростена система от надредни знаци: изключение в това отношение прави Сапуновият превод на Четириевангелието, където използва пълния набор от надредни знаци поради каноничния характер на текста (вж. Иванова 2002: 264—270).

П. Берон първи представя в печатан вид азбучната система, по която да се учи българският език в училище⁷, а две години след отпечатването на „Рибния буквар“ (1824 г.) излиза и Букварът на В. Ненович (1826 г.), които са твърде близки по отношение на буквения си състав. Почти със същия буквен състав си служат и останалите книжовници от Брашовския кръг. Възприемат се синонимните букви, характерни за традиционния правопис — за [o] — тясно и широко ѡ, ѡ; за [y] — освен ѡѣ, ѡ се употребява и ѡ; за [e] — тясно и широко ѣ, ѣ; употребява се също ꙗ; отделно се използва и „помешаната дъвогласна“ буква ѿ. Както азбучният състав, така и конфигурацията на някои букви издава пренесена чрез дамаскините традиции. В Буквара на В. Ненович е регистриран първият опит новобългарският книжовен език да се отдалечи от черковнославянския и да се свърже правописната система чрез буквите ж, ѡ със старобългарската традиция, копирайки много точно редица правила: много преди произнасянето на застъпниците на етимологичния правопис по този въпрос Иларион Макариополски, Г. Кръстевич, Н. Геров и Й. Груев.

За първи път книжовникът посочва *символното значение на старобългарския голям юс ж*, издига го като идентификационен маркер на българското. Отбелязвайки фонетичните различия между българския и другите славянски езици по отношение на развитието на праславянската носова гласна, той смята за дълг на българите да възприемат старобългарския графичен знак ж (като греша, че неговото тогавашно произношение е било ѡ)⁸.

⁷ Има данни обаче, че преди това, в самото начало на 20-те години на XIX в., въпросът както за състава на българската азбука, така и за конкретни букви е бил актуален в кишиневската група интелегенти (Бояджиев 1979: 54).

⁸ Тъй слово имаѡх го Словене-те з вѣтѡи-тѣ книги, а послѣ го изоставихъ, защото и произношеніето на речн-тѣ преовѣрнаѡх, а ние и до нине държимъ това произношеніе на ж, а не можемъ никакъ да го изоставимъ (Буквар, 1826: 14—15).

В. Ненович, който първи включва в книжовен оборот автентичната старобългарска буква ж през XIX в. (срещана и в някои дамаскини, повлияни от среднобългарската писмена традиция⁹), едва ли е подозирал, че предложението му ще остане трайно в практиката не само на XIX, но и до средата на XX в. и че буквата ще придобие символно значение, ще се възприеме като знак на българщината. По отношение на употребата на знака на йотуваната голяма носовка той се придържа към старобългарската, предевтимиевската норма. (Както е известно, Патриарх Евтимий премахва от азбучния състав йотуваната голяма носовка и я заменя с нейотуваната)¹⁰. Същата графична система и правописни правила В. Ненович преди това използва и в Священная история церковна (1825).

Оригиналното творчество (а и преводите), свързано с нуждите на светското образование през втората четвърт на XIX в., поставя на преден план въпроса за книжовен език на съвременна основа. „Простият български език“ е подготвил почвата за новата книжовноезикова формация. Черковнославянският език се възприема само като образец, като високопрестижна писмена форма, която има ролята да обогатява новосъздаващия се книжовен език, служи като мост, пренасяйки традиционен пласт лексика и фразеология, и така разширява познанието за старобългарския език. Въпреки известното влияние на черковнославянската традиция до 40-те години на XIX в., възрожденските ни книжовници изпитват пиетет към старобългарския език и му определят висок статус в кодификационната практика през третата четвърт на XIX в.

В кодификаторската си дейност възрожденските книжовници отделят достатъчно място на традиционното книжовно наследство: за филологическото мислене през Възраждането старобългарският е бил в кръга на езиците образци (отъждествявайки го отначало с черковнославянския, а на един по-късен етап, с развитието на палеославистиката, те са били наясно със спецификата му: неговите графични, словообразователни и граматични елементи, правописни правила, лексика присъстват като норми в правописните и книжовноезиковите модели в буквари и граматика, като се започне от В. Ненович през 20-те години на XIX в., В. Априлов, Г. Бусилин, Иларион Макариополски, И. Богоров, Г. Кръстевич, Н. Геров (30-те-40-те), и се стигне до третата четвърт на XIX в., когато се

⁹ Големият юс се среща както в архаични, така и в новобългарски по тип дамаскини: Кърнински, Дриновско-Панагюрски, Еленски, Бобошевски, Троянски, отчасти и в Тихонравовски, Протопопински и др. (Василев 1980: 420).

¹⁰ За езиковата реформа на Патриарх Евтимий вж. Василев 1984б; Харалампиев 1990.

внедряват в кодифициращите средства: преди всичко в граматиките на Пловдивската и на Търновската книжовна школа, на книжовниците от Шуменското културно средище (Вачкова 2005) и в други индивидуални модели (на Л. Каравелов, М. Дринов и др.). Въпреки пъстротата в правописните модели през този период, доминира етимологичният правописен принцип (в двете му разновидности: строго етимологичен (пловдивски) и умерено етимологичен търновски и Дринов). Той става общобългарска практика, заличавайки фонетичните различия в различните говорни области (представена от североизток към югозапад и от северозапад към югоизток в произведенията на автори като К. Шапкарев, Г. Пърличев, Натанаил Охридски, Хр. С. Николов Д. Войников, П. Кисимов, П. Р. Славейков, Н. Михайловски, Т. Бурмов, Д. Чинтулов, Т. Икономов, Хр. Г. Данов, Д. Манчов и мн. др.). Книги, учебници, периодични издания от различни културни средища мултиплицират етимологичния правопис в различните му модификации независимо от трудностите при усвояването му. Дори привържениците на фонетичния правопис не могат да изключат от буквения състав на своите модели някои старобългарски букви, придобили знаков характер, като *ѣ*, *ж* (напр. Н. Първанов, Й. Ковачев и др. — вж. Иванова 1989).

От старата книжовна традиция в системата на новобългарския книжовен език се внедряват редица съставки, като сегашни деятелни причастия, словообразователни модели, композити, съюзи, лексика, фразеологични словосъчетания, стилистични елементи. Чрез традицията се пренасят поетични фигури, стилистично-синтактични построения, нарративни прийоми и други.

Опити за възраждането на старобългарския и за възвръщане на функциите му на международен език сред славяните се срещат и в утопичните концепции и модели за общ славянски книжовен език (ОСКЕ) през XIX в. Идеята за ОСКЕ¹¹ намира отражение в България през 40-те години на XIX век и е тясно свързана с търсенията на подходящи пътища и средства за формиране на новобългарския книжовен език. Теоретичните платформи у отделните автори и реализациите на проектите за ОСКЕ сочат, че всички те залагат на архаизаторската тенденция: предлагат старобългарският да поеме функциите на ОСКЕ или да бъде ядро на новоизграждащата му се система.

В изказванията на К. Фотинов идеята за ОСКЕ е тясно свързана със схващанията му за разширяване функциите на черковнославянския език

¹¹ Г. Раковски. „Отговоръ на питање за съставленія одного общаго южнославянскаго книжевного языка“. — в. „Седмица“. Лист за науку и забаву. Нови Сад, № 33 от 8 .09.1857 (г. VI).

(отъждествяван от него със старобългарския) и използването му като книжовен от всички славянски народи. Подчертавайки българската народностна основа на Кирило-Методиевия език, той смята, че дълг на потомците е да го съхранят и възродят: „Това наречие ... българско е, от българи и за Българи преведено и секой Болгарин както наследник, должен е да го сохрани в учебний язык и писмений“ (Любословие, № 16: 65). Внимание заслужава особено онзи цитат от програмната му статия „Мъчно е да познае человек сам себе си“ (Любословие, 1846, № 24: 191), в която намираме същата ориентация към старината, характерна и за концепциите в други славянски страни. Той залага на обединителната функция на Кирило-Методиевия език, който в миналото е свързвал православните славяни: „Това церковное Писание, което приведе по большая часть славянскаго мира во Христианство и восточное вероисповедание совокупи, да ли ще некога собра вес славянский мир в соглашение и истое наречие, щото да ся разумяваме един друг помежду си легко-понятно. О, превожделенное согласно общо наречие, кога!“ (пак там).

Десетилетие по-късно (през 50-те години на XIX в.), когато в славистичната наука стават известни различията между Кирило-Методиевия език и неговата руска редакция — черковнославянския, се появява ново архаизаторско увлечение по посока на старобългарския. В името на общия за всички славяни книжовен език Г. Раковски пренебрегва една от най-характерните аналитични особености на новобългарския — определителния член и възвръща безчленната употреба при имената, използва старобългарските падежи, архаични форми при прилагателни, причастия и местоимения, старинна лексика и др. в поемата си „Горски пътник“ (1857 г.). На първо място Г. Раковски изтъква пряката връзка на съвременния български език със старобългарския: „Българскій днешный говоримъ языкъ не е наречіе (діалектъ) старославянскаго языка, както нѣкои си мислятъ. Онъ е самъ истый той старобългарскы языкъ, кой е билъ първа основа прѣвода священнаго писанія, и на кого ся е развила българска първа литература и на вся друга славянска племяна отъ него распространни¹² ...“ (в. „Седмица“. Лист за науку и забаву. Нови Сад, бр. 33 от 8.09.1857 (г. VI). (Повече по този въпрос вж. Иванова 2001).

Единствено определителните членове „самая излишность и разглобение“, както ги преценява Раковски, отделят българския от съвременните славянски езици. Той поддържа мнението си за изхвърлянето им най-напред от писмения, а после и от говоримия език, с което ще се намали разликата с езика, на който „наши праотцы писали и говорили“.

¹² Представа за тази граматика придобиваме от двете ѝ издания в Република Македония — вж. в библиографията — Григор Пърличев 1992, 1994).

Идеята за създаване на общославянски книжовен език на основата на старобългарския през 70-те години на XIX век присъства както в теоретическите разсъждения, така и в книжовната практика на Гр. Пърличев. В статията си „Критик и преводач“ той споделя принципите и търсенията си по отношение на форма и език в превода на епическата поема „Илиада“ от гръцки. Моделът на гръцкия книжовен език (катаревуса), съставен на базата на атическите диалекти и силно архаизиран (вж. Логачов 1981), кара Пърличев да търси подобен класически път на изграждане на българския книжовен език, достъпен и за останалите славяни. Подбудите за създаване на ОСКЕ, от една страна, са екстралингвистични — имат идеологически характер и са свързани с противопоставянето на възродената славянска култура срещу елинизма като експанзионистична идеология на гръцкия буржоазен елит, а от друга — лингвистични — основават се върху търсенията на преводача на най-подходящи езикови средства, които да са адекватни на езика и стила на оригиналния текст (Иванова 1987: 237). На обработения и богат катаревуса, наследник на старогръцкия, той търси съответстващо средство и го открива в „звучния славянизъм“, към който приспособява книжовния си идиом: *Прочее и слепцу видно, че языкът ми не е, както казва Шишков, въображаем славянобългарски, но чистий безпримесен старобългарски, языкът на славянските просветители*. Той вярва в бъдещето на общ славянски език, сътворен от славянските учени: *„Една е Славянската граматика и ще настане време, когато едно общо наречие, употребено от учениите, ще свързва всичте славянски племена. Това може да е сън, но и нужда велика е. Тая е идеята, която ме подбуди да следвам, уверен, че други ще свършат това дело“* (Пърличев 1980: 226—227).

Модела си Гр. Пърличев реализира в две преводни произведения („Илиада“ и собствената си поема „Сердарят“), а системата на този език разработва в специално съставена граматика¹³. Наблюденията над реализирания „общославянски“ езиков модел показват силна архаизация — употребени са почти всички старобългарски падежи, старинни причастни форми, инфинитиви и т.н., които, според преводача, „са красота и сила на езиците“. Старобългарски книжовни думи присъстват наред със старинна народна лексика от охридския говор. Авторите неологизми също са създадени по старинни словообразователни модели.

¹³ Този труд на Ив. Богоров носи заглавието: „Всеобщий славянский язык сравнен с французкий“. Снопил И. А. Богоров. Дял първый, Средец, 1887. Вероятно авторът е имал намерение по-пълно да представи своя модел за ОСКЕ, но успява да реализира само тази I част.

Към възрожденската практика на враждане на старобългарски елементи в книжовния език може да се добави и един закъснял опит за моделиране на ОСКЕ в края на 80-те години на XIX в. като влияние на по-новата вълна на идеята за славянско единство, инспириран от неославизма в Русия, а именно създаденият от Ив. Богоров двуезичен речник.¹⁴ Той представя от една страна лексиката на „всеобщия славянски език“, а от друга — нейните френски съответствия. Включената лексика, както отбелязва авторът, е избрана от речници и трудове на Фр. Миклошич, Ф. Ржиг, Н. Макаров, К. Рейф, Н. Петрович, И. Филипович, К. Фастер, И. Шмид, В. Шарков. От речника можем да придобием представа за лексикалния състав на Богоровия „всеобщ славянски език“. Той съдържа пъстра смес от архаичен и съвременен пласт лексика от различни славянски езици, с разнообразни фонетични, словообразователни и морфологични облици, т.е. не се отличава от подобни модели сред западните и южните славяни.

- старобългарска лексика: *чръпало, жторъ, дъждити*; понякога дава и съвременното съответствие на дадена дума: *жда| вждица*; фонетично и граматически архаизирани форми (възстановява старобългарските инфинитиви на *-ти*, но същевременно дава и руските форми на *-ть*: *разглашати| разглашать, разделяти| разделять, учити ся| учиться ся*; разширени форми при прилагателни на *-ый, -ий* (*ученый, хладный, широкій*), фонетична архаизация: *чьтець, шьвъ, дьнь*; използва глаголната клитика *ся* (*разчитати ся, распадати ся*); наследниците на сонантните *р, л* са постоянните групи *-ръ, -лъ* (*длъго, жлътъкъ, чръный, чрьно*); старинна лексика, съхранена в българските говори и в някои славянски езици (*ядъ, языкъ* — дава думата в двете ѝ значения: *език и народ; ремень, ячмень, ящерица*);

- срещат се и изкуствени построения, неологизми, създадени по продуктивни словообразователни модели (от нар. *ходба*¹⁵ образува *ходък* 'който ходи', *дремота* от дремя, *догонь* — от догоня, *длъгота* от дълъг, *добротный* от доброта, *желѣзистый, яйцеватый* и др.), инфинитив от съвременна глаголна основа със суфикс *-ти* (*дохаждати, дразнити, дошивати*). Към лексикалния състав интегрира и лексика от съвременните славянски езици (по-подробно за този модел вж. Иванова 2004).

След речника Ив. Богоров помества и свързан текст (част от средновековната „Троянска повест“), който дава представа и за езиковата система на „всеобщия славянски език“. Езикът е смес от синтетични и ана-

¹⁴ Вж. Н. Геров. Речник на българския език (фототипно изд.), т. 5, с. 503.

¹⁵ Н. Геров, Речник..., с. 503.

литични форми при имената, от съвременни и архаични форми (инфинитиви, причастия, липса на определителен член): *велми, яко добро естъ, еже ся зовѣше, еше, възвративъ, слышавъ, възыде, излѣтеша, падоша*; падежни форми: *ся зовѣше именемъ, до старости своея, роди сына своего, по смърти отъца своего, рече ему, прояви снѣ мжжу своему*; разширени окончания при прилагателните имена: *великое море, сильное дѣло, троянская повѣсть*; старинни окончания при съществителни имена: *грады, цвѣты* и т.н. Неуморен експериментатор, „изобретател на модерните светове“ (Гетова 2008), Ив. Богоров не се страхува да експериментира и в областта на езика. Но той разграничава българския книжовен език, езика, принадлежащ на нацията, който се основава на говоримия език, от наднационалния модел, предназначен за межкултурно общуване на отделните славянски народи. По лексикалните и граматичните си особености този език наподобява Пърличевия модел, използван в „Илиада“ и „Сердарят“ (вж. Иванова 1988).

Въз основа на посочените разсъждения и аргументи в полза на непрекъснатия континуитет в развитието на българския книжовен език можем да обобщим следното.

За да се осмислят правилно тези опити за създаване на езиково-правописни модели, в които доминира етимологичният принцип, почиващ върху едно архаично състояние, трябва да се изходи от същността на възрожденската идеология. В българската национална програма през Възраждането въпросът за езика заема централно място (лингвоцентризмът е характерна черта и за национално-възродителните проекти и на останалите зависими славянски народи през XIX в.), наред с комуникативните той се натовазва с представителни и идентифициращи функции. Имплицитно (при липса на други символи на държавността) българският език е изпълнявал символни функции, чрез езика се маркира българската етническа територия. Неслучайно в съчиненията на българските будители се издига идеята за езика като средоточие на народностното самосъзнание и най-важния изразител на духовността. В търсене на идентификационни маркери, българската интелигенция се опира на най-мощните стълбове, вързани с историята, със славното минало, с книжовната традиция. Съзнанието за връзка с родовите корени има консолидиращ ефект и повдига националното самочувствие. За утвърждаване на азбуката, „освещена от вековете“ (вж. Н. Палаузов, „Цариградски вестник“, № 130, от 9 12, 1850), както и за привличането на структурни и лексикални елементи от старата книжовна традиция играят роля причини от идеологически характер, свързани с народностната идентификация на българите и с изведената на преден план символна функция на езика, основана на култа

към старобългарското наследство, вкл. и към старобългарската азбука и език. Чрез това възрожденските българи са подчертавали националната си принадлежност и самобитността на българската култура, чрез ресурсите на традицията те са проправяли пътя към бъдещето.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1957: Ангелов, Б. Ст. Ранни книжовни занимания на Софроний Врачански. — Известия на Института за литература, 5, 385—403.
- Андрейчин 1977: Андрейчин, Л. Из историята на нашето езиково строителство. С.
- Атанасов 1959: Атанасов, П. Начало на българското книгопечатане. С. Наука и изкуство.
- Атанасов 1970: Атанасов, П. Български текстове в брашовските славянски издания от XVI в. — Език и литература, № 4, 51—62.
- Бояджиев 1979: Бояджиев, П. Анастас Стоянович Кипиловски — този непознат възрожденец. — В: Литературна мисъл, № 9, 109—119.
- Бур 1972: Бур, М. Писма на книгоиздателя Васил Н. Ненович в Будапещенските архиви. — Известия на Института за литература. № XXI, 227—273.
- Василев 1980: Василев, В. Дамаскините в българската книжовна традиция. — Вековни български езикови традиции. С., 107—110.
- Василев 1984а: Василев, В. Езикът на Буквара на Петър Берон от XIX век в сравнение с ръкописи от началото на XVII и XVIII в. — *Palaeobulgarica*, № 2, 111—118.
- Василев 1984б: Василев, В. Правописната реформа на Патриарх Евтимий и отражението ѝ в произведенията на неговите следходници и на българските дамаскинари. — В: Търновска книжовна школа. Т. 2, С., 405—425.
- Вачкова 2005: Вачкова, К. Шуменската книжовна школа в историята на новобългарския книжовен език. Шумен., УИ „Еп. Константин Преславски“ 2005.
- Велчева 1966: Велчева, Б. Норма и традиция в българския книжовен език от XVI—XVII век. — Български език, № 2, 110—121.
- Велчева 1990: Велчева, Б. Приемственост в развоя на българския книжовен език (IX—XIX в.). — В: *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878)*. Wrocław — Warszawa — Kraków, 189—203.
- Велчева 2001: Велчева, Б. Дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. — *Palaeobulgarica*, XXVII, № 4, 64—81.
- Велчева 2004: Велчева, Б. Житието на Софроний и дамаскините. — В:

- Българистични студии. София, 2004, 76—81.
- Велчева 2006:** Велчева, Б. Софроний и българският книжовен език. — „И на каменъ оугольный поставихъ“. Конференция по случай 200 години от отпечатването на първата новобългарска книга. ИБЕ, София, 7—9.12.2006. (Под печат).
- Даскалов 1936:** Даскалов, Б. Тревненското училище (1836—1936). По случай стогодишнината му. Трявна, 7—11.
- Дьомина 1966:** Демина, Е. И. Место дамаскинов в истории болгарского литературного языка. — Советское славяноведение, № 4, 28—33.
- Дьомина 1983:** Демина, Е. И. Основные проблемы истории болгарского литературного языка в эпоху Предвозраждения. — Първи международен конгрес по българистика. Исторически развой на българския език. С., т. 1, 225—239.
- Дьомина 1985:** Демина, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Ч. II. Исследование и текст. С.
- Иванов 1931:** Иванов, Й. Котленски дамаскин, преписан от Стойко йерей на 1765 г. — Известия на Семинара по славянска филология, № 4, 49—85.
- Иванова 1988:** Иванова, Д. Езикови особености на поемата „Сердарят“ от Гр. Пърличев. — Език и литература, № 2, 79—86.
- Иванова 1989:** Иванова, Д. Един неизследван книжовноезиков модел през третата четвърт на XIX век. — Език и литература, № 6, 115—123.
- Иванова 2001:** Иванова, Д. Концепции и модели за общ славянски книжовен език в културната история на славянските народи в периода на националното им възраждане (XVII—XIX в.). — W: VIII Kolokwium Slawistyczne Polsko—Bułgarskie, t. I, Gniezno, 89—107.
- Иванова 2002:** Иванова, Д. Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език. Пловдив.
- Иванова 2004:** Iwanowa, D. Spóźniona próba utworzenia ogólnosłowiańskiego języka literackiego w końcu XIX w.: echo Bułgarskiego odrodzenia. — (w:) Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny. Poznań, 217—228.
- История 1989:** История на новобългарския книжовен език. Изд. на БАН. С.
- Караджова 1994:** Караджова, Д. Котленският книжовен център през XVIII век. Пловдив.
- Логачов 1981:** Логачев, К. Языковой вопрос в период формирования греческой нации (о роли архаичного письменного языка). — В: Формирование наций в Центральной и Юговосточной Европе. Исторический и историко-культурный аспект. Москва, 215—218.
- Мирчева 1999/2000:** Мирчева, Е. Към въпроса за старобългарската тра-

- диция в изграждането на новобългарския книжовен език. (Неофит Рилски). — Български език, № 1, 1—12.
- Недев 1979: Недев, Н. Библиотеката на двама тревненски килийни учители. — Литературна история, № 5, 84—93.
- Първев 1981: Първев, Хр. Хилядолетен книжовен език. — В: Българският език — език на 13-вековна държава. София, 132—135.
- Първев 1983: Първев, Хр. Възраждането на българския книжовен език. София.
- Пърличев 1980: Пърличев, Гр. Избрани съчинения. Изд. Български писател. София.
- Пърличев 1992: Пърличев, Г. Кратка славянска граматика. Очертана отъ Г: П.: Цариград, 1868. (фототипно изд., уредено от Н. Целаковски и Д. Смилевски), Битола.
- Пърличев 1994: Пърличев, Г. Кратка славянска граматика. Очертана отъ Г: П.: Цариград, 1868. Приредиле Д. Пандев и Др. Стефания. Охрид.
- Радкова 1983: Радкова, Р. Петър Сапунов. — Сб. „Трявна“. (Съст. И.—Бонева). С., 272—282.
- Русинов, 1974: Русинов, Р. Брашовското книжовно огнище и Беровият „Рибен буквар“. — Научен живот, № 1, 11—13.
- Русинов, 1975: Русинов, Р. Ранната книжовна дейност на Софроний Врачански и нейното значение за историята на новобългарския книжовен език. — Български език, № 6, 575—580.
- Русинов, 1980: Русинов, Р. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С.
- Русинов, 1981: Русинов, Р. История на българския правопис. С.
- Русинов 1996: Русинов, Р. Петър Сапунов. — В: Енциклопедия на българската възрожденска литература. Велико Търново. Изд. „Абагар“, 654—655.
- Харалампиев 1990: Харалампиев, И. Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. Изд. „Наука и изкуство“. София.
- Цойнска 1983: Цойнска, Р. Към проблема за традиция и новаторство в историята на българския книжовен език. — В: Първи международен конгрес по българистика. Исторически развой на българския език. С., т. 1, 372—379.
- Цонев 1894: Цонев, Б. Новобългарската писменост преди Паисия. — Български преглед, 1894, № 8, 80—94.

ИЗТОЧНИЦИ

- П. Берон. Букваръ съ различни позченія соврани от Петра х. Беровича за болгарските оучилища. Брашов, 1824.
- Г. Бусилин. Български Букваръ на иждивение Московского купца, Ангели Н. Хаджогло, из града Русчук. Москва. Въ университетскъ-та Печатня. 1844.
- Ив. Богоров. Всеобщий славянский языкъ сравненъ съ французский. Снопиль Ив. А. Богоровъ. Дѣль първый, Срѣдец, 1887.
- Анастас Кипиловски. Кратко начертаніе на всеобщата исторія на россійскіятъ азъкъ сочиненно отъ Профессора Г-на Ивана Кайданова, а отъ россійскіятъ на славено-болгарскіятъ нашъ азъкъ преведено и въ най новата исторія допалнено отъ оурожденца Казанскагъ въ Болгарій Анастаса Столновица Кипиловскогъ в Бздинъ 1836 лѣто.
- В. Ненович. Свѣщенна історія церковна ѿ ветхї-етъ и новы-етъ завѣтъ, сокращенно сочинена на Славено-Болгарскї-етъ азъкъ. Будимъ, 1825; Букваръ за дѣца-та на славено-болгарскїе-тъ народъ. Типари сѣ сжеъ харчъ Г. Васильовъ Н. Неновича. Еъ Бздинъ, 1826.